

IVO PLAŇAVA

Dětský domov, Hodonín u Kunštátu

Pokusíme se popsat koncept *rodinný mýtus*, vysledovat jeho znaky a konečně uvést několik rodinných mýtů, s nimiž se poradce či terapeut může nejčastěji setkat.

Slovo mýtus je řeckého původu a znamená jazyk, slovo, pohádku, legendu. V současném povědomí má toto slovo několik konotativních významů: první je literárněhistorický (mytologické příběhy dávné minulosti); druhý, historický, chápe mýtus či přesněji mytologii jako určité přesvědčení a etické normy založené na předvědeckém poznání, za třetí je slovo mýtus spojováno s něčím klamným, zkreslujícím, bludným. Další konotaci vysvětluje francouzský slovník *Petit Larousse*: „... mýtus také znamená soustavu názorů a přesvědčení podmiňujících vztahy v rodině a ležících pod povrchem zjevných rodinných interakcí.“

Budeme se zde zabývat především posledním z uvedených významů. Dále poukážeme na to, že v konceptu rodinný mýtus nemusí vždy jít o něco klamného a tudíž nežádoucího. Konečně se pokusíme naznačit některé možné souvislosti rodinných mýtů s poselstvím dávných mytologických příběhů a legend.

Při analýze vývoje a interpretaci starých mýtů ve vztahu k problematice struktury a funkcí rodiny vykonal průkopnickou práci J. Bachofen (1942, 1943).

Uveďme jeden mytologický příběh. Ve dvanáctém až třináctém století byl ve Francii zpracován námět tragické keltské balady — mýtus o Tristanovi a Izoldě. Tristan se vrací z Irska, odkud veze svému strýci králi Markovi nevěstu Izoldu. Mají sebou kouzelný nápoj lásky, určený pro budoucí královské manžele. Omylem nápoj vypijí Tristan s Izoldou a zamilují se do sebe. Po sňatku krále a Izoldy nastane strastiplné extramatrimoniální dění, kdy milenci, bezmocní vůči čarovné vášni, podvádějí ušlechtilého a velkorysého manžela, porušují zásady mravnosti, slušnosti, přátelství i spojení — to vše až do své tragické smrti, která je symbolicky spojí tím, že nad Tristanovým hrobem vyroste přes noc keř, který vyroste do sousedního hrobu Izoldina.

Na tomto příběhu lze demonstrovat některé základní znaky mýtu: „... lidské vlastnosti jsou přehnané, jsou extrémnější, důkladnější —

i když ne vždy lepší — než ve skutečném životě...“ (Kramer, 1977, s. 129). Hrdinové vstupují do extrémních vztahů, jejich jednání bývá přímým řetězcem činů a jejich lineárních, opět extrémních, důsledků: syrský bůh Attis byl milencem bohyně Tybely, byl jí nevěrný a za trest byl zbaven mužství; nejvýznamnější staroegyptský mýtus o Usírovi je příběhem o ideálně dobrém králi, kterého zavraždil zlý bratr a věrná vdova vychovala syna ke kruté pomstě. Vše v dávných mýtech o lidech a lidských bozích je zobrazováno v černobílém kontrastu dramatických vztahů a vášní, naprosté oddanosti cílům, které musí idealizovaný hrdina splnit.

Samotný mytologický příběh v sobě nezahrnuje jednoznačné etické poselství. Mýtus o Tristanovi a Izoldě je možné interpretovat nejméně dvojím protikladným způsobem: jako apoteózu velké zamilovanosti, která když ne ospravedlní, tak alespoň vysvětlí všechny možné podlosti; nebo je možné pojmout osudy milenecké dvojice jako varovný příběh o tom, kam až může vést slepá zamilovanost.

V řadě mytologických příběhů nalezneme extrémní, schematizované situace z oblasti rodinných vztahů. Avšak: jak se mohou mytologické příběhy, či jejich familiární pasáže, dostat do současné rodiny? Nelze předpokládat, že by znalost starověké mytologie byla tak rozšířená, jak rozšířené jsou rodinné mýty.

Při výzkumu diváka divadla pro děti jsme se zabývali významem pohádek v dětském věku. Ukázalo se, že každé dítě se setkává se světem pohádkových příběhů v období, které je z vývojového hlediska jedním z nejzávažnějších. Podrobněji se touto otázkou zabýváme jinde (1978), zde jen konstatujeme, že v raném dětství přijímá člověk pohádkový příběh ne jako umělecký artefakt, nýbrž jako životní skutečnost. Tak se každé dítě setkává se schematizovaným světem dobra a zla, lineárním sledem viny a trestu, usilováním o štěstí; jsou mu též prezentovány prototypy mužské a ženské role: mužský hrdina je dobyvatel, cestovatel, vykonavatel činů (tedy Odysseus), kdežto princezna či Popelka (nebo Penelopa) bývají trápeny, začarovány, jsou věrné a oddaně čekají.

Kdy se však poselství příběhů a pohádek stává rodinným mýtem? K odpovědi může přispět, uvážíme-li setkání pohádkově-mytologického příběhu (tedy schematizovaných lidských vášní, osudů a vztahů) s každodenní životní skutečností. Jinak řečeno, uvážíme-li střetnutí černobílého světa hrdinů se světem lidského žití, kde osoby i vztahy nebývají černé či bílé, nýbrž kropenaté.

Mytologický příběh se stane rodinným mýtem současnosti tehdy, jestliže je mu v rodině přiděleno znaménko hodnotící a *normativní*. Tak se schematizovaný svět mýtů, idealizovaných hrdinů a jejich vášní střetává (někdy vysoce konfliktně) s dynamikou každodenního soužití v rodině. Thesi o normativním znaménku, jež se vkládá do mytologických příběhů

či do jiných familiárních epizod, považujeme za základní pro vysvětlení a zdůvodnění konceptu rodinný mýtus.

Například četné příběhy o vině a trestu se transformují v normativní soud: je správné a žádoucí, aby byl nalezen viník každého činu a každého selhání či nepříjemnosti, a aby každý viník a každá vina byli potrestáni. Nebo příběh starého mládence, krále Pygmaliona, který nebyl schopen zamilovat se do žádné ženy. Vytvořil tedy sochu — ideál a do ní se zamiloval. Tento příběh lze transformovat v rodinný mýtus: „Mám zcela jasnou představu o tom, jak má vypadat můj manželský partner (syn, dcera), a jen toho, kdo plně odpovídá této představě, mohu mít rád. Proto musím své blízké modelovat, přetvářet“. Rovněž řada příběhů o tom, jak synové či dcery splnili poslání, které se nevydařilo jejím rodičům, se transformuje v častý rodinný mýtus žádající děti, aby šly ve šlépějích rodičů.

Základní charakteristiku rodinného mýtu můžeme vyjádřit tak, že jde — nahlíženo „zevnitř“ rodiny — o *hodnotící a normativní soud* vyjádřený slovy: něco je žádoucí, jediné správné, nutné, dobré; něco tedy být má, a něco opět být nemá a nesmí.

S tím souvisí další znak rodinného mýtu — jeho oprávněnost, pravdivost, správnost, nebo naopak iluzornost, klamnost. Jde tedy o přiřazení negativního, nebo pozitivního znaménka. Domnívám se, že nejužitečnější je — nahlíženo tentokrát z pohledu poradce či terapeuta — uvažovat o rodinných mýtech jako o *neutrálních* soudech, které samy osobě nejsou správné, ani nesprávné. Jestliže budeme chápat koncept rodinný mýtus neutrálně, bude možné v konkrétní situaci určité rodiny rozlišovat destruktivní, dysfunkční úlohu určitého mýtu a též jeho možnou funkci konstruktivní a stabilizační v jiné rodinné konstelaci a vývojové fázi.

Navrhujeme pojem *hestická* a *dyshestická* funkce rodinného mýtu. Hestia byla starořeckou ochránkyní rodinného krbu, v širším slova smyslu ochránitelkou rodinného a manželského soužití. Proto jsme si její jméno vypůjčili k tomu, aby bylo možné rozlišit, zda určitý normativní požadavek či soud (rodinný mýtus) slouží soudržnosti a plnění úkolů rodiny, nebo naopak, vede k poruchám až k patologii.

Jestliže například pro rodinu s velmi malými dětmi může plnit hestickou funkci pedocentrický mýtus o obětování se dítětem, pak tentýž mýtus může mít a zpravidla má dyshestickou funkci, jakmile děti dorůstají.

Pokud navrhovaný postulát mýtu přijmeme, vyplývá z něj, že rozpoznáme-li pod povrchem interakcí a pravidel v rodině nějaký mýtus, musíme posoudit, zda plní hestickou či dyshestickou funkci, a teprve poté s ním vhodným způsobem pracovat. Mimo jiné i proto, že kdybychom toto rozlišení neučinili a paušálně každému mýtu dali negativní znaménko, mohli bychom se snadno dopouštět nežádoucí projekce a vést rodinu k takovému soužití, které by bylo v souladu s našimi vlastními mýty, jímž zajisté přidělujeme kladnou hodnotu.

Další otázkou je sdílenost mýtů všemi, nebo jen některými členy rodiny. A. J. Ferreira (1964) soudí, že rodinné mýty jsou sdíleny a podporovány všemi členy rodiny. Domníváme se, že uvedený atribut není nutný.

Mýtus o správnosti a žádoucnosti naprosté upřímnosti mezi členy rodiny vyžaduje, aby se děti se vším svěřovaly rodičům, a též aby manželé byli mezi sebou naprosto otevření. Tento mýtus může hrát v situaci celé rodiny významnou roli, přičemž nemusí být sdílen a akceptován každým členem rodiny. Naopak: člen rodiny, který tento mýtus nesdílí, může být jeho obětí. Mýtus „o lásce všemocné čarodějce“ může hluboce zasáhnout celou rodinu, i když nebude sdílen všemi členy, zejména ne manželským partnerem, kterého ten druhý v souladu s uvedeným mýtem opouští. Z toho nevyplývá, že členové rodiny nemohou některý mýtus — ať má hestickou či dyshestickou funkci — sdílet a akceptovat. Například mýtus o závaznosti těsné rodinné pospolitosti a soudržnosti zahrnuje požadavek, aby rodina byla místem, kde všichni členové uspokojují většinu svých základních psychosociálních potřeb. Tento mýtus může být sdílen všemi členy rodiny a získá dyshestickou funkci tehdy, jestliže bude bránit rozvoji dětí a plnění vývojových úkolů rodiny. Rodina jako celek zde mýtus sdílí, kdo je jeho hlavním nositelem či iniciátorem a kdo obětí — to už je věcí diagnózy rodinného systému.

Dosud jsme uvažovali tři základní znaky rodinných mýtů: jejich normativnost a závaznost, hestickou nebo dyshestickou funkci a sdílení mýtu členy rodiny.

Další otázka: proč vlastně rodina má své mýty, čemu slouží a dále proč z množství nabízených mýtů si rodina pro sebe transformuje a přijme právě určitý mýtus?

Zmíněný A. J. Ferreira soudí, že téměř každá rodina má svůj mýtus, a že trocha rodinné mytologie je nutná pro hladký průběh žití i v těch nejzdravějších rodinách: Říká dále: „Mají svou ekonomickou hodnotu, neboť vytvářejí rituály, umožňují poklidnou atmosféru všeobecného souhlasu a dávají vzory pro činnost, jež pak nevyžaduje příliš vlastního myšlení a iniciativy“. I když uvažované pojetí rodinných mýtů se zcela nekryje s Ferreirovým, lze akceptovat, že rodinný mýtus má stabilizační roli, umožňuje ekonomicky zachovávat „status quo“ pozic a rolí v rodině.

Také další funkci mýtu lze uvést s Ferreirovou, a to funkcí analogickou obranným mechanismům jedince. Rodinný mýtus plní úlohu určité obrany rodinného systému. I zde může jít o obrany, jež neradno bourat, nebo obrany, které je (například v zájmu přechodu do nové fáze vývoje rodiny) žádoucí odbourat. K uvedeným funkcím lze dodat, že rodinný mýtus může plnit roli jakési „rodinné ideologie“, kterou se rodina brání nejistotě, a u některého člena rodiny může mýtus plnit úkol obrany proti úzkosti a nejistotě. A opět: odpověď na otázku, proč rodina jedná v intencích určitého mýtu, čemu či komu mýtus slouží, i jaká je jeho genese — to už je věcí vlastní diagnózy konkrétní rodiny.

Kdybychom chtěli nějak schematizovat koncept rodinného mýtu ve vztahu k některým dalším pojmům, lze mluvit o tom, že na rovině chování a interakcí v rodinném systému existují určitá zjevná pravidla (pravidla komunikační, o stolování, prožívání víkendů, rozhodování a kompetencí). Pod tímto zjevným povrchem mohou být ukryty rodinné mýty či jeden rodinný mýtus. A pod rodinnými mýty je oblast potřeb, skrytých obav, nejistot a podobně. V poradenském procesu se někdy soustředujeme na behaviorální rovinu pravidel a interakcí, jindy uvažujeme skryté „motory“ těchto pravidel, mezi něž patří rodinné mýty, a ještě jindy — obvykle při dlouhodobé psychoterapii — akcentujeme genezi mýtu, pátráme po příčinách a okolnostech jeho vzniku, po tom, čemu slouží a čemu brání.

Je obtížné přesně utřídit rodinné mýty podle jednoho kritéria dělení. Jednak proto, že různé mýty mají rozdílný stupeň obecnosti, a za druhé proto, že je jich velká řada, a ten který poradce či terapeut může akcentovat odlišné mýty. Racionální psychoterapeuti, inspirování A. Ellisem, uvedli i do rodinného a manželského poradenství koncept mýtů. Považují mýty poněkud zjednodušeně za falešná a klamná očekávání, za nesprávné soudy (Ard, 1969). Nověji najdeme výčet některých mýtů, rovněž v pojetí falešných soudů a očekávání, v souborné práci I. D. Glicka a D. R. Kesslera (1974).

Je možno pokusit se utřídit rodinné mýty do tří velkých skupin: 1. mýty zaměřené na strukturu rodiny, na pozice a role v rodině; 2. mýty zaměřené na oblast hodnot a cílů; 3. mýty o prostředcích k dosahování cílů a o způsobech jednání v rodině. Toto dělení je orientační, některé skupiny se překrývají.

1. První skupinu tvoří mýty o struktuře rodiny a o pozicích v rodině. Můžeme sem přiřadit čtyři základní mýty:

Diiovský mýtus požaduje důsledné patriarchální uspořádání pozic a rolí v rodině. Název jsme si vypůjčili od prvního mezi starořeckými bohy, který vládl hromem a bleskem, byl pánem všeho a dovoloval si leccos, co by jiným neprošlo a co on sám by jiným netoleroval. Jde tedy o vysoce dominantní pozici otce.

Protikladem je *amazonský mýtus*, žádající matriarchální uspořádání v rodině. Vpravdě berneovská hra nastane, jestliže v rodině se střetnou dva uvedené mýty a obě strany mají dostatek razance k prosazení svého mýtu.

Třetí mýtus můžeme nazvat *mýtem demokratického uspořádání*, kdy za žádoucí a správné se považuje to, aby všichni v rodině měli stejná práva a stejné povinnosti.

Čtvrtý mýtus můžeme označit jako *mýtus identity rolí*: za žádoucí se považuje, aby muž a žena byli identičtí a plnili stejné role i úkoly v rodině.

2. Druhou skupinu tvoří mýty zaměřené na oblast hodnot a cílů. Patří sem řada mýtů o pedocentrické orientaci rodiny typu: žijeme jen pro své děti, dětem je třeba plně se obětovat, jsou náplní našeho života, v nich realizujeme své nesplněné ambice; dále sem můžeme přiřadit „mýtus o stálém štěstí“, které má přinášet soužití v rodině; sem může patřit i mýtus požadující, aby rodina byla místem uspokojování všech potřeb členů; konečně sem patří nejrůznější „mýty o velkém konzumu“, o stavbě rodinného domu i mýtus „lásky všemocné čarodějky“.

3. Konečně třetí velkou skupinu mýtů tvoří mýty prostředků a vzájemných interakcí. Uvedme častý mýtus o vině a trestu. Může mít podobu úvahy: „Když se v rodině něco nedaří a jsou-li potíže, je nutné a správné odhalit viníka a toho potrestat“. Jiný mýtus „o vině a trestu“ lze formulovat slovy: trest, pokárání a vůbec jakákoli represe je účinnou cestou k nápravě. Dále sem patří mýty o tom, že rodina má být místem pravdy, upřímnosti a spontaneity. Je vhodné znovu zdůraznit, že rodinným mýtům nepřisuzujeme ani kladné, ani záporné hodnocení. Zmíněný požadavek, aby členové rodiny byli k sobě upřímní, může získat jak hestickou, tak dyshestickou funkci. Záleží na konkrétní situaci uvažované rodiny. Někdy je účelné mýtus upřímnosti a otevřenosti posílit či dokonce vytvářet. V jiných rodinách je naopak účelné odhalovat jeho destruktivní působení, například vyžaduje-li otec četbu intimního deníku dospívající dcery, což zajisté může činit ve znamení mýtu, že v rodině před sebou přece nemají žádné tajnosti.

Když jsme se začali zabývat otázkou rodinných mýtů (1972), zdůraznili jsme jejich dyshestickou funkci. Vyplývalo to ze skutečnosti, že praktik se s rodinnými mýty setkává především u dysfunkčních rodin, kde vskutku jde o dyshestickou funkci. Nepovažujeme však za účelné ani správné opomíjet i hestickou, tedy stabilizační funkci rodinných mýtů. A na škodu by též bylo opomenout poselství dávných mýtů, které k nám promlouvají o tragice i důstojnosti lidského usilování o ideál. V úvaze k příběhu Tristana a Izoldy napsal G. Paris (1959): „O popularitu této básně se zaslouhuje idea osudovosti lásky, jež lásku povznáší nade všechny zákony. Tato idea vyjadřuje nepřiznané city tolika mužů a žen. Ve srovnání s pomíjivostí lidských náklonností jeví se dvojice Tristana a Izoldy jako jedna z podob onoho ideálu, jehož rozmanité výrazy jsou jen různými projevy tvrdošíjné lidské touhy po štěstí. Pravda, neexistuje ideál, jehož kouzlo by v sobě nechovalo nebezpečí; přesto nelze život ideálu zbavit, aniž bychom jej tím odsoudili k plytkosti nebo tupému zoufalství.“

LITERATURA

- BACHOFEN, J. J.: O materskom práve. Trnava 1942.
 BACHOFEN, J. J.: Lykijský mýtus. Trnava 1943.

- GLICK, I. D. — KESSLER, D. R.: Marital and Family Therapy. Grune and Stratton, London 1974.
- FERREIRA, A. J.: Rodinné mýty — skrytá pravidla vztahů. Předneseno na 6. mezinárodním psychoterapeutickém kongresu v Londýně, 1984. Zkrácený překlad E. Bošové, Studijní text č. 15/78, Sekce pro RT.
- KRAMER, S. N.: Mytologie starověku. Orbis, Praha 1977.
- PARIS, G.: Předmluva k Bediérově zpracování příběhu o Tristanovi a Izoldě. SNKLU, Praha 1959.
- PLAŇAVA, I.: Manželské mýty. Věda a život, 1972, č. 6.
- PLAŇAVA, I. — PŘIKRYLOVÁ, Z.: Psychologie a divadlo pro děti. Čs. loutkář, 1978, č. 5—7.
- RUTH, F.: Bájesloví řecké a římské. Nakladatelství J. Otty, Praha 1898.

СЕМЕЙНЫЕ МИФЫ

I. Плањавя

Автор сделал попытку описать семейный миф и его основные знаки. Под поверхностью семейных взаимодействий можно найти определенные отношения и ожидания, которые один или несколько членов семьи считают правильными и желаемыми, или, наоборот, неправильными и нежелательными. Эти подповерхностные отношения и ожидания (семейные мифы) бывают однозначно, часто экстремально сформулированными. Можно обнаружить связь семейных мифов с мифологическими историями далекого прошлого.

Автор предлагает понимать семейные мифы как нейтральные суждения, которые воздействуют на семейное сосуществование или положительно, или отрицательно. Он предлагает использовать обозначение «*hestická*» и «*dyshestická*» функция определенного мифа.

В практике консультаций специалист чаще всего встречается с дисгестическими мифами. Это означает, что они играют отрицательную роль, вызывают проблемы и нарушения в системе семьи. Однако иногда семейные мифы могут иметь и стабилизирующую функцию.

Автор классифицирует семейные мифы по трем группам:

1. мифы, направленные на структуру семьи, на позиции и роли ее членов;
2. мифы о ценностях и желаемых целях;
3. мифы о средствах достижения желаемых целей и ценностей.

FAMILY MYTHS

I. Plaňava

The author attempted to describe family myths and their basic signs. Below the surface of family interactions certain attitudes and expectations can be revealed that are considered by one or more family members as correct and desirable or, on the contrary, as wrong and undesirable. These subsurface attitudes and expectations (family myths) seem to be unequivocal and often formulated to the extreme. A connection between family myths and mythologic events of remote past can be established.

The author suggests to conceive family myths as neutral inferences that have a positive or negative effect on family life. He distinguishes hestic and dyshestic functions of myths.

In counselling practice the professional is most frequently faced with dyshestic myths, such that have a negative role and cause problems and disorder in the family system. Sometimes, however, family myths can have a stabilising function.

The author classifies family myths into three groups: 1. Myths aimed at the family structure and at the status and role of its members; 2. Myths about values and desirable objects; 3. Myths about the means for reaching desirable goals and values.